

Kirkeskibet i Nibe

Tæt ved Limfjordens vande, langt oppe i Himmerland, i Nibe Kirke, oppe under loftet, hænger en mærkelig skibsmodel i egetræ. I modsætning til skibsmodellerne i andre danske kirkerum er der her ikke tale om en stolt fregat for fulde sejl, spækket med master, kanoner og Dannebrogssflag. Kirkeskibet i Nibe er faktisk slet ikke et skib, men derimod en fiskerbåd – hvad der på disse kanter er kendt som en sildekåg. Som navnet antyder, blev et sådant fartøj anvendt til sildefiskeri. Modellen i Nibe Kirke er festligt udsmykket med blomster-ranker, forgyldninger, figurer og flagstang. Dertil kommer kors, anker og hjerte, der symboliserer tro, håb og kærlighed. Den slags symbolik, pynt og stads fandt man naturligvis ikke på en rigtig sildekåg. Plankernes placering og fartøjets flade bund, der gjorde det muligt at glide hen over de under vandoverfladen opsatte fiskegarn, fortæller dog, at det vitterligt er en professionel skibstømrer, der har snedkereret modellen.

Dertil afslører årstallet 1703 og initialerne ”JJHK” på roret ikke blot året for modellens færdiggørelse og ophængning, men også giverens navn. Helt præcist var det Jens Jensen Hørtikarl, der havde betalt for at få skibsmodellen udskåret og ophængt i kirkerummet. Hørtikarl var i 1703 blandt Nibes største skatteydere. Han praktiserede som



Jens Jensen Hørtikarls kirkeskib i Nibe er det eneste af sin slags i Danmark. Det er dermed også en af de få bevarede genstande, der fortæller om sildens betydning for både den lokale og nationale rigdom og historie.

**|| Niels Clemmensen/
Aalborg Stift**

kirurg med behandlinger og bortskæringer af sår og bylder som speciale. De fleste af sine mange penge tjente Hørtikarl dog på at fiske og salte de tusindvis af sild, der hvert forår og efterår sprællede løs i farvandet ud for Nibe. Hvis Hørtikarl havde ønsket det, kunne han sagtens have betalt for et klassisk kirkeskib. I stedet brugte han sine penge på en noget mere beskedne, men ikke desto mindre smukt fremstillet fiskerbåd. Han var ikke den eneste, der var hoppet med på denne modedille, for også andre familier ophængte i disse år lignende modeller af sildekåge i Nibe Kirke.

Den lille sildekåge i Nibe fortæller andet og mere end historien om Jens Jensen Hørtikarls aktiviteter. Den er samtidig en af de få bevarede genstande, der bærer vidnesbyrd om et af de vilde økonomiske opsving – deciderede boom – som sildefiskeriet og den medfølgende handel bragte til Danmark fra middelalderen og frem til 1800-tallets første årtier.

Den danske sild er blevet omtalt som ”Nordens sølv”, og der er noget om snakken. Næst efter

Lurpak Smør og Legoklodser har silden været en af danmarkshistoriens allerstørste eksportvarer. Da sildefiskeriet var på sit højeste i 1400-tallet, beskæftigede det mere end 5.000 mennesker, mens eksporten af saltede sild i de gode fangstår kunne runde op til 30.000 tons. De gode afsætningsmuligheder hang ikke mindst sammen med, at silden var en fed og velsmagende fisk. Det var ikke for ingenting, at en af de foretrukne delikatesser ved pavehofet i 1500-tallets Rom var sild fra Øresund.

Sildens betydning for Danmarks historie og udvikling kan ikke overvurderes. På trods af sine blot 20-25 centimeter blev den lille fisk for middelalderens Danmark, hvad olien skulle blive for Mellemøsten i 1900-tallet. På trods af de åbenlyse forskelle i tid og sted er historien den samme. En i udlandet stærkt efterspurgt ressource forvandlede alene ved sin massive tilstedeværelse et udkantsområde til en vigtig brik i den internationale økonomi. Både sild og olie bragte velstand, blomstrende bysamfund og nye handelsveje med sig.

Vores vandbårne erhvervseventyr tog sin begyndelse i middelalderens Øresund og fortsatte med større eller mindre afbrydelser i Limfjorden frem til 1820'erne. Hvor silden viste sig, fulgte fremmede købmænd, klingende mønt og store markeder med alverdens varer hastigt efter. Fra markeder var der ikke langt til byer. Københavns oprindelse skyldtes de store sildefiskerier i Øresund og de købmænd og håndværkere, der bosatte sig her for at tjene penge på sildehandlen. Aalborg i Nordjylland, Stege på Møn, det fynske Kerteminde og de bornholmske kystbyers opkomst, vækst og udvikling kan alle som en forklares med sildefiskeriet. Sammen med kristendommen blev silden murbrækkeren til danskernes integration i Europa. Det Danmark, du kender, er sildens fortjeneste.

Igennem historien har den danske sild reddet millioner af mennesker fra sultedøden, fra Norge til Middelhavet. Hvad enten man kunne lide den eller ej, blev den danske sild fortæret i såvel Vendsyssel som Dansk Vestindien. Først som følge af religiøse forskrifter og siden i mangel af bedre. Silden er spækket med gavnlige ting og sager som fedtsyrer, D-vitamin og jod. Ikke mindst derfor har den i adskillige århundreder haft en enorm indflydelse på vore forfædres sundhed, velvære og modstandskraft. Langt op i 1900-tallet fik man især på landet serveret saltede, røgede, tørrede eller friske sild til alle dagens måltider. Silden var vigtig i både de fede og de magre år. I de tider, hvor grisene var små, og flæsk blev regnet som festmad, var silden let tilgængelig, talrig og derfor også et billigt og proteinrigt alternativ og tilskud til de daglige måltider af brød, grød og kål. Det talte også til sildens fordel, at man, i modsætning til grisen, ikke skulle bruge tid, penge og andre ressourcer på at fodre og opfostre den. På trods af sine mange kvaliteter må silden i dag nok betegnes som en del af vores glemte danmarkshistorie. Det afspejler sig ikke mindst i vores nuværende forhold til den engang så livsnødvendige sildemad.

I dag spiser de fleste danskere kun marinerede sild, karrysild eller måske endda stegte sild i eddike på rugbrød til jul, påske og pinse. Her spiller silden som regel rollen som en slags forret, der retfærdiggør indtagelsen af adskillige snaps, inden man fatter kniv og gaffel for at gå til angreb på forskellige kolde og lune kødretter – helst med gris! Året rundt kan man alternativt få serveret dyre og kunstfærdigt anrettede stykker smørrebrød med forskellige slags sild ved et besøg på en af Københavns eller de større provinsbyers fashionable kælderrestauranter. Sådanne kulinariske oplevelser giver dog kun

en svag velsmag af sildens tidligere så livsvigtige betydning for vores alle sammens ernæring og overlevelse.

Mens det i dag nok er så som så med sild i danskernes madplaner og frokostordninger, lever fiskens historie videre i sproget. Hvem kender ikke talemåderne "At stå som sild i en tønde" eller "Ikke mange sure sild værd"? I dag bruges disse udtryk om henholdsvis tætpackede folkemængder og noget af ringe kvalitet. Oprindeligt trækker formuleringerne tråde tilbage til sildefiskeriets storhedstid. Her kunne der være mere end 1.000 sild i en enkelt tønde, mens dårlige sild prompte blev sendt retur til forhandleren.

Vil man have yderligere dokumentation for den rolle, som silden har spillet for danmarkshistorien, er Jens Jensen Hørtikarls Nibe et oplagt sted at starte. Her var der helt bogstaveligt tale om en verden, der var bygget på sild.

En verden af sild

I udgangspunktet stod det ikke skrevet i stjernerne, at der i 1703 fandtes et tæt beboet og velstående bysamfund ved navn Nibe, hvor mænd som Jens Jensen Hørtikarl kunne fiske sild og skære bylder væk. I modsætning til så mange andre byer i den danske konges riger og lande havde Nibe hverken frugtbar landbrugsjord, vigtige landeveje, en god havn eller et kongeligt slot, der igennem tiderne havde ansporet folk til at bosætte sig lige præcis her.

Nibes opkomst, storhed og senere så bratte fald hang uløseligt sammen med det store sildefiskeri, der hvert forår og efterår udspillede sig på Limfjordens vande ud for Nibe. Fund af mønter og potteskår vidner om aktiviteter ved Nibe allerede i 1200-tallet, men det er først i 1300-tallet, at by og sild kommer frem i dagslyset via de skriftlige kilder.

De lokale sild kom vidt omkring. I 1360'erne fik forhandlerne af "Nypherring" – Nibesild – tildelt særlige pladser på den tyske handelsby Lübecks internationale fisketorv.

At sild betød vækst, dokumenteres ved, at der i 1456 blev anlagt et kapel til ære for Skt. Jost i Nibe. Blandt sine mange andre kvaliteter var Skt. Jost kendt som skytshelgen for søfarende. Her var det således oplagt at søge hen for at bede en bøn, inden man begav sig ud på Limfjorden for at fiske sild. Kapellet skulle med tiden blive udvidet og ombygget til en kirke, hvis størrelse, kalkmalerier, klokkespil og kirkekunst overgik de fleste jyske landsbykirkers. I 1500-tallet fik Danmarks konger for alvor øjnene op for sildenes kvaliteter. Der var behov for friske forsyninger af sild til hoffet, orlogsflåden, lejetropperne og de kongelige slottes forrådsdamre. Med dette formål for øje ansatte kong Hans (1455-1513) i år 1500 en kongelig sildesalter, der i Nibe skulle opkøbe, salte og fremsende de nødvendige sild til de steder, hvor kongen havde behov. Senere blev der også bygget et særligt hus til denne kongelige embedsmand.

Ikke blot nibingerne og kongen ville have sild, så når fiskene viste sig om foråret, satte borgere og bønder fra hele riget straks kursen mod Nibe for i nogle hektiske måneder at fange eller købe sild. I 1520'erne fandt frafaldne munke, der havde fået nok af den katolske kirketugt, arbejde ved fiskeriet, mens købmanden Mikkell Nielsen fra Falster faldt over bord fra sit skib på vej til Nibe og druknede i Limfjorden. På mange nordjyske gårde aftalte karlene ved deres ansættelse for en god ordens skyld en række fridage, hvor de kunne "gå til fjorden, der at fiske for egen regning".

Vigtige vidnesbyrd om, at Nibe nu også var en kendt lokalitet uden for lokalområdet, dokumen-

teres ved, at kirkens kalkmalerier i 1507 blev betalt af en mand fra Halland i Sverige, mens Nibes navn og nogenlunde præcise placering for første gang dukkede op på et hollandsk søkort i 1540'erne.

Til brug for fremstillingen og vedligeholdelsen af sildekåge og fiskegarn skulle der bruges masser af tømmer, tjære, søm og tovværk. Enorme mængder af salt var dertil en uundværlig ingrediens, når sildene skulle nedsaltes inden den videre rejse. De mange sæsonarbejdere, der ankom til Nibe sammen med sildene, skulle have både mad, drikke, klæder, husly og underholdning til ledige stunder under deres ophold i byen. Det hektiske fiskeri og de mange mennesker kunne i sagens natur give anledning til en masse ballade. Derfor lod Christian 3. (1503-1559) i 1545 oprette en domstol i Nibe, et såkaldt birketing, hvor nibingerne kunne få afgjort deres uoverensstemmelser.

Det præcise indbyggertal i Nibe i 1650 kendes ikke, men dette år boede der tre smede, tre snedkere, tre rebslagere, syv bødkere og ni skomagere i byen. Med fremstillinger og vedligeholdelse af sildekåge, sildetønder, sildegarn og tovværk havde også disse håndværkere deres levebrød ved sildefiskeriet. Man kan måske undre sig over, hvordan hele ni skomagere kunne klare sig i Nibe. Dette kan dog forklares med, at mange af nibingerne i forbindelse med sildefiskeriet tilbragte store dele af arbejdsdagen med fødderne i vand og saltsjap og derfor havde behov for slidstærke sko og støvler.

Heller ikke Jens Jensen Hørtikarl var en enlig svale i byen. Han tilhørte den rige og selvbevidste gruppe af familier, der ikke blot havde adgang til mange sildekåge og gode fiskepladser, men som også investerede i købmandshandel, sildesalteri og landbrug med korndyrkning og kvægavl. For såvel disse handelsmænd som håndværkerne var og blev

det dog silden, der var omdrejningspunktet i deres tilværelse, og de var ikke alene. I 1670'erne er det anslået, at godt $\frac{3}{4}$ af Nibes 1.300 mænd og kvinder på den ene eller den anden måde havde deres levebrød ved sildene. Det være sig, hvad enten de nu fiskede, rensede, saltede, pakkede eller solgte sild. Andre af byens folk byggede sildekåge, fremstillede tønder, bandt fiskegarn eller sejlede sild og andre fornødenheder til og fra Nibe. Dertil kom den store gråzone af fattige mænd, kvinder, børn og gamle, der på den ene eller den anden måde gav en hjælpende hånd med i højsæsonen. Andre overlevede slet og ret ved at tigge sig til en håndfuld sild, når de fyldte kåge kom retur til Nibe.

Kort fortalt havde silden samme betydning for Nibe, som bisonokserne havde for indianerne på den nordamerikanske prærie. Sild var ikke blot mad og overlevelse, men også en gangbar, let omsættelig og højt værdsat valuta. I 1562 indkasserede Frederik 2. (1534-1588) otte tønder sild som betaling for skatter og jordleje i Nibe, mens herskabet på Sebber Kloster, vest for Nibe, gerne lod deres fæstebønder betale deres afgifter med sild. Ankom silden til tiden, var alt i den skønneste orden. Blev den væk, spredte panikken sig. Alene synet af en enkelt sild, der med sin form eller farve ikke lignede de andre, blev tolket som et ondt varsel om svigtende fiskeri og andre ulykker.

Og der var nok at bekymre sig om. Sildene kunne nemlig være særdeles lunefulde gæster. Når fiskene udeblev eller blot ikke dukkede op i så stort antal, som de plejede, forsumpede Nibes udvikling med fattigdom og fraflytninger til følge. I 1590'erne løste nibingerne selv problemet ved at brænde en troldkvinde levende på bålet. Baggrunden for denne barske behandling skulle være, at troldkvinden havde nedsat en hestesko ved Kattegats indløb i



**Kortet her er fra 1791 og viser den østlige Limfjord mellem Aalborg i øst og Nibe i vest. Det var i farvandet ud for Nibe, at silden havde sine foretrukne gydepladser. Det gav grobund for flere hundrede års konflikter mellem det lille fiskerleje i Nibe og Aalborg, Limfjordslandets største handels- og havneby.
|| P. Harboe/Det Kgl. Bibliotek**

Limfjorden. Dermed var kun de sild, der kunne svømme igennem hesteskoen, nået frem til Nibe. Efter at troldkvindens aske var spredt for alle vinde og hesteskoen fisket op, vendte sildene tilbage i lige så store mængder som før. I mangel på troldkvinde var nibingerne oplagte syndebukke Limfjordens mange sæler eller eventuelt en af de hvaler, der fra tid til anden forvildede sig ind i fjordsystemet.

Om der også var trolddomskunster eller hvaler med i spillet i 1640'erne, vides ikke, men fraværet af sild i dette årti betød, at mere end 50 af Nibes huse nu stod tomme.

Til alt held for nibingerne vendte silden i 1680'erne tilbage for fuld styrke. I 1706 blev der alene fra Nibe eksporteret 37.091 fyldte tønder med sild. Omregnet til vore dages mål svarer det til ca. 3.600 tons fisk, mens der hvert år i 1720'erne blev udskibet 100.000 tønder med Nibesild. Det er vigtigt at pointere, at der her kun er tale om de sild, som der blev betalt told for ved Aalborg med

henblik på eksport til udlandet. Hvad der ellers blev spist af sild i Nibe eller opkøbt for at blive solgt i lokalområdet landsbyer, har vi ingen oplysninger om.

Med 1.400 indbyggere var Nibe på Jens Jensen Hørtikarls tid blandt de ti største byer i Danmark. Sådanne fede tider, hvor sildene stod tæt i fjorden og pengene lå løst i lommerne, gav basis for en sand forbrugsfest. Nu tjente slagtere, murere, bagere, hattemagere, guldsmede og brændevinsbrændere gode penge. For at opretholde en vis form for lov og orden i den livlige by blev der i 1699 nedsat et udvalg på 12 prominente mænd, der udarbejdede et regelsæt for passende opførsel. Det var ikke altid lige let at få folk til at makke ret, når en fed fangst skulle fejres. Øl og brændevin flød i så rigelige mængder, at der blev udstedt et forbud mod druk på søn- og heligdage. Det løsslupne liv fortsatte dog uanfægtet. Hasardspil blev drevet i den helt store stil, og kønsyggdommene hærgede, mens driftige folk hentede linedansere, gøglere og tyske ludere til byen.

På trods af sildens gunstige påvirkning på Nibes befolkningstal, erhverv, velstand og forlystelsesliv var byen dog i 1703 ikke at betragte som en købstad – en af det omkringliggende samfund formelt og juridisk anerkendt by. Den manglende anerkendelse kunne nibingerne i sagens natur være ligeglade med, når de nu havde så meget andet. Men det var de ikke, og det er der flere gode grunde til.

At Nibe blev fastholdt i den uholdbare rolle som en mærkelig hybrid mellem fiskerleje, hvor beboerne levede af fiskeri, og en landsby med dertil hørende bønder, skyldtes købstaden Aalborg, der lå godt 20 kilometer længere mod øst. Siden 1200-tallet havde Aalborg, med den korte sejltur til Kattegats internationale fragtruter og sine gode havneforhold, været Limfjordens eneste betydningsfulde

handels- og havneby. Som sådan indtog Aalborg på Jens Jensen Hørtikarls tid en altdominerende rolle i de oversøiske ind- og udførsler af korn, sild, salt, vin, klæde, tømmer, tjære, kram- og luksusvarer til og fra hele det nordvestlige Jylland. Ville man købe sild eller sælge salt, tømmer eller andre varer, der med skib skulle fragtes til Nibe, var Aalborg ikke til at komme uden om.

Et eksempel på, hvordan aalborgenserne udnyttede forholdene i Nibe, er købmanden Hermann van Ginchel (-1605). Hermann var i 1600-tallets begyndelse en af Aalborgs rigeste købmænd, der fra sin store købmandsgård i Aalborg forhandlede klæde, korn, vin og isenkram. Dertil havde Hermann købt et hus i Nibe, der i sildesæsonen fungerede som en lille filial af den store forretning inde i Aalborg. Fra Nibehuset opkøbte Hermann hvert forår en mængde sild, der med god fortjeneste blev videresolgt til et handelskompagni fra Lübeck. Han solgte desuden salt, øl, tovværk og andre fornødenheder til de lokale fiskere. Hermann van Ginchel var ikke bosiddende i Nibe og var derfor heller ikke forpligtet til at betale skat her. Der var altså tale om omsætning, der hverken kom nibingerne eller deres by til gode.

Eventuelle klager over hans tilstedeværelse i Nibe kunne Hermann van Ginchel imødesee med sindsro. Aalborgs magtfulde købmænd hvilede nemlig ikke på laurbærrene, men vogtede som høge nidkært over, at deres hævdvundne handelsprivilegier og -rettigheder i Limfjordsområdet ikke blev overtrådt. På grund af det gode sildefiskeri og den handel, der fulgte med, var det som oftest Nibe, der endte i skudlinjen.

Aalborgenserne arbejdede ikke alene, men involverede gerne kongemagten i forsøget på at holde Nibe nede. Allerede i 1462 havde kong Chri-